

Justyna Siemionow
Uniwersytet Gdański

Zmiana jako kategoria diagnostyczna w badaniach pedagogicznych – na przykładzie działań edukacyjnych, terapeutycznych i opiekuńczych realizowanych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych

W prezentowanym artykule zwrócono szczególną uwagę na zmianę w funkcjonowaniu wychowanków, istotną w badaniach pedagogicznych prowadzonych w instytucji resocjalizacyjnej dla nieletnich na przykładzie młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Badania te są szczególnie ważne zarówno dla teoretyków, jak i praktyków resocjalizacji, wymagają odpowiedniego przygotowania oraz wiedzy opartej również na *evidence base practise*. Połączenie wymienionych dwóch perspektyw jest dziś koniecznością, jeżeli proces ten ma podlegać systematycznej modyfikacji w kierunku zwiększania stopnia jego efektywności. Badania prowadzone w środowisku instytucjonalnym wymagają dokładnego planowania, definiowania istotnych dla badania pojęć, a w procesie ich przygotowania uwzględnienia wielu czynników związanych nie tylko z samymi nieletnimi, ale i organizacją pracy instytucji oraz kadrą pedagogiczną. Poza wyborem schematu badań oraz metod zbierania danych, badania prowadzone w środowisku instytucji resocjalizacyjnej wiążą się z szeregiem innych czynników opisanych w tym artykule. Instytucja resocjalizacyjna to dynamiczna organizacja, reagująca na zmiany tak zewnętrzne, jak wewnętrzne. Prowadzone w tym nurcie badania wpisują się w wyraźnie dziś dostrzegalną potrzebę analizy efektywności procesu resocjalizacji w wymiarze indywidualnym i grupowym. Ważne jest, aby na ich podstawie prezentować rzetelne wnioski, które staną się podstawą do wskazywania czynników, u podłoża których leży skuteczne osiągnięcie celów w procesie resocjalizacji nieletnich sprawców przestępstw oraz tworzenie nowych modeli pracy wychowawczej.

Słowa kluczowe: młodzieżowe ośrodki wychowawcze, proces resocjalizacji nieletnich, skuteczność działań wychowawczych, zmiana w procesie resocjalizacji

The change as a diagnostic category in pedagogical research – on the example of educational, therapeutic and care-providing activities conducted in the institutional environment of Youth Educational Centres

This article presents how the scientific researches in the social rehabilitation centre are important. It is necessary to plan and organize them because they connect the „theory world” with „practice world”. There is a group of factors which can influence on even basic research. It is obvious, we

cannot forget about methodology aspects but in this article they are omitted. Deliberations in this article are concentrated at functioning of the rehabilitation institution, its institutional environment and some factors which interact each other. The institutional environment has a great impact on any research which may be planned in it. The goal of this article is to conduct a theoretical and multifaceted analysis of educational, therapeutic and care-providing activities undertaken in the institutionalised environment. The most important category of diagnose in this analysis is the term of change. In this article only the key factors are described but it is good to consider them before planning the scientific researches in this kind of institution such as: cognitive level of general functioning of the pupils', age and the length of stay of these pupils are extremely important in each scientific activity. It is crucial to make as much effort as you can to show to the public the real conclusions conducted from credible information based on the scientific researches. It may be the foundation for creating new models of educational work.

Keywords: youth educational centers, process of social rehabilitation, effectiveness of social rehabilitation process, change in social rehabilitation

Wprowadzenie

Pedagogika należy do szerokiego obszaru nauk społecznych, co w konsekwencji narzuca jej metodologiczne kanony wyznaczające ogólne strategie, zasady i metody rozwiązywania problemów badawczych oraz sposób naukowych interpretacji uzyskiwanych wyników badań. Kanony te przesądzają o naukowym charakterze dyscyplin pedagogicznych. W odróżnieniu od innych nauk, zwłaszcza przyrodniczych, pedagogika oprócz funkcji czysto poznawczych pełni również funkcje użyteczne, pragmatyczne (Urban 2010: 414). Jest zatem ukierunkowana na potrzeby środowiska praktyków i stanowi ważne źródło informacji służących rozwiązywaniu realnych problemów środowiska społecznego. Pedagogika jest nauką zajmującą się całością zjawisk wychowawczych, w tym także warunkami, w których te zjawiska wychowawcze przebiegają; celami, którym ma służyć wychowanie; treściami działalności wychowawczej oraz metodami, formami i środkami, które mają zapewnić skuteczność oddziaływania wychowawczego (Żechowska 1985: 6).

Badania pedagogiczne to zespoły (ciągi) planowanych i systematycznych działań służących gromadzeniu, analizowaniu oraz interpretowaniu danych niezbędnych do rozwiązywania problemów dotyczących faktów, zjawisk i procesów z dziedziny wychowania i edukacji człowieka na różnych etapach jego rozwoju. Przyjmując, że stawiane problemy są swego rodzaju pytaniami, można zdefiniować badania pedagogiczne jako zespoły planowanych i systematycznych działań służących gromadzeniu danych niezbędnych do udzielenia odpowiedzi na zagadnienia badawcze dotyczące faktów, zjawisk i procesów z dziedziny wychowania, kształcenia i samokształtowania człowieka (Palka 2003: 16). Proces wychowania, a tym samym proces resocjalizacji, jako ponowne wychowanie w innym

środowisku oraz odmiennymi metodami, dokonuje się w tzw. rzeczywistości wychowawczej, która najczęściej ukazywana jest jako zbiór obiektów lub faktów wychowawczych. Obiektami wychowawczymi w tym ujęciu są: osoby wychowujące i nauczające – wychowawcy, nauczyciele, psychologowie; osoby wychowywane, uczące się – przyswajające oferowane przez kadre wzory i sposoby zachowania się oraz warunki (czynniki) determinujące przebieg i strukturę procesu wychowawczego (metody, techniki organizowania sytuacji wychowawczych) (Kalinowski 2007: 234). Wszystkie wymienione powyżej obiekty wychowawcze mogą stanowić zarówno cel, jak i przedmiot badań pedagogicznych. Tworzą one określone komponenty procesu wychowania, które wzajemnie na siebie wpływają.

Odnosząc się do faktów wychowawczych, kompleksy zdarzeń zachodzących między osobami wychowującymi a wychowywanymi, czyli wzajemne wpływy, relacje, sprzężenia, określa się jako stosunki wychowawcze. O ile ujmowanie rzeczywistości wychowawczej w kategoriach obiektów uwzględnia statyczny punkt widzenia, o tyle interpretacja rzeczywistości wychowawczej w kategoriach faktów akcentuje dynamiczną perspektywę. Można zatem stwierdzić, że rzeczywistość wychowawcza instytucji resocjalizacyjnej ujmowana jest jako system wzajemnie powiązanych faktów i obiektów treściowych, które tworzą tzw. układ wychowawczy o określonej strukturze i funkcjach, jakie ma realizować. Struktura układu wychowawczego określana jest przez wyznaczone cele oraz wpływy wychowawcze występujące w konkretnych sytuacjach, np. nauczania, terapii, relaksu, które stają się źródłem doświadczeń osoby resocjalizowanej (Kalinowski 2007: 235). Przyjmując w prezentowanym artykule założenie dotyczące tego, że pedagogika to nauka teoretyczna o celowej i planowanej działalności wychowawczo-opiekuńczej oraz terapeutycznej, należy doprecyzować, co tworzy środowisko instytucjonalne, w którym ta działalność jest prowadzona. Istotne jest rozróżnienie tego terminu od rzeczywistości wychowawczej, wspomnianej powyżej. Środowisko instytucjonalne to pojęcie nadrzędne wobec rzeczywistości wychowawczej instytucji z uwagi na to, że obejmuje wewnętrzną i zewnętrzną strefę funkcjonowania organizacji, jaką jest np. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy. Obecnie tego typu organizacje ujmują się jako system posiadający wewnętrzne i zewnętrzne granice. To pozwala odpowiednio planować działania w procesie resocjalizacji, którego nadrzędnym celem jest uspołecznianie podopiecznych, tak aby mogli samodzielnie, nie naruszając obowiązujących norm społeczno-prawnych, także jako osoby dorosłe, funkcjonować w środowisku otwartym. Wspomniane powyżej założenie wyznacza możliwości i jednocześnie stanowi ograniczenia badań prowadzonych w tego typu instytucjach.

W prezentowanym artykule zostaną omówione wybrane czynniki istotne podczas planowania, organizacji oraz prowadzenia badań w instytucji resocjalizacyjnej dla nieletnich na przykładzie młodzieżowych ośrodków wychowaw-

zych. Na początku zostanie przedstawiona charakterystyka wspomnianych instytucji jako miejsc, gdzie realizowane są działania edukacyjne, opiekuńcze i terapeutyczne. Tego typu instytucje resocjalizacyjne dla nieletnich prezentują zróżnicowaną ofertę działań i programów. Wdrażanie nowatorskich form działalności edukacyjnej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych uzależnione jest od kreatywności dyrekcji i kadry pedagogicznej pracującej w danym ośrodku (Kamiński, Jezierska, Kołodziejczak, 2015: 80–81). Istotną, teoretyczną podstawą organizowanej w ten sposób działalności w środowisku instytucjonalnym jest nowa filozofia pedagogiczna ukierunkowana na osiągnięcie pozytywnych zmian w funkcjonowaniu psychospołecznym nieletnich, poprzez planowanie określonych działań w przestrzeni wychowawczej we wszystkich obszarach kluczowych MOW, które powinny tworzyć spójny system resocjalizacyjny. Pojęcie zmiany, staje się zatem ważnym punktem odniesienia w procesie resocjalizacji nieletnich, bezpośrednio stanowi cel realizowanych w ramach jego przebiegu działań. W dalszej części artykułu omówiona zostanie perspektywa praktyczna badań pedagogicznych, jak również ułożenie ich w konkretnej przestrzeni młodzieżowych ośrodków wychowawczych, co jest istotne z uwagi na konieczność łączenia teorii z praktyką, na co zwraca uwagę wielu współczesnych badaczy (m.in. Malewski 2012; Neuman 2000; Bhattacharjee 2012). Rozważania na temat badań pedagogicznych w środowisku instytucjonalnym zamyka pojęcie zmiany, będące kluczowym terminem w perspektywie badań dotyczących efektywności procesu resocjalizacji.

W literaturze przedmiotu można odnaleźć liczne publikacje na temat metodyki oraz przebiegu procesu resocjalizacji, opisu funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych, m.in.: R. Opora (2010); S. Śliwa (2013); P. Frąckowski (2017); K. Konaszewski (2018); M. Kranc (2018), B. Stańkowski (2018). W dostępnych zagranicznych publikacjach naukowych można zapoznać się z licznymi opracowaniami tzw. metaanalizami programów i działań realizowanych w różnych instytucjach dla nieletnich, w tym głównie izolacyjnych (co wynika z odrębnego systemu resocjalizacji nieletnich niż w Polsce), a także próbę oceny ich skuteczności m.in.: M.W. Lipsey, G.L. Chapman, N.A. Landenberger (2001); N.A. Landenberger, M.W. Lipsey (2005); M.W. Lipsey (2009), F.T. Cullen, C.L. Johnson (2011); J.N.V. Miles, S. Turner, P.S. Steinberg, J.M. Saunders, J.L. Steele, L.M. Davis (2014); M.D. Kron, J. Lane (2014). Wszystkie te opracowania naukowe dotyczą pośrednio kategorii zmiany w procesie resocjalizacji oraz jej wskaźników.

Prezentowany artykuł omawia zagadnienie zmiany w funkcjonowaniu wychowanków MOW oraz możliwości jej analizy (wskazania/identyfikacji) w paradygmacie badań pedagogicznych w środowisku instytucjonalnym. Zwracając tym samym uwagę na zmianę jako cel badań pedagogicznych. Szczegółowe kwestie dotyczące metodologii badań pedagogicznych nie zostały w tym artykule

poruszone, stanowią one odrębne zagadnienie. Poniżej, z uwagi na złożony charakter zagadnienia, zaprezentowano tylko wybrane elementy środowiska instytucji resocjalizacyjnej, ważne dla osób planujących i podejmujących działalność naukowo-badawczą w tego typu instytucjach.

Struktura organizacyjna i zadania młodzieżowych ośrodków wychowawczych

W procesie resocjalizacji nieletnich szczególnie ważne są dwa pytania: co chcemy osiągnąć jako osoby wychowujące oraz w jaki sposób zamierzamy to osiągnąć, jak doprowadzić do trwałej zmiany w funkcjonowaniu podopiecznych dzięki działaniom edukacyjnym, opiekuńczym i terapeutycznym, pragniemy zrealizować określony skutek (cel). Zatem proces resocjalizacji, ujmowany tu jako kontinuum działań, traktowany jest jako zespół nieustannie podejmowanych czynności zmierzających do urzeczywistnienia określonych zamierzeń. Podejmowane działania, a w konsekwencji wyznaczone cele, pozostają w bezpośredniej zależności od organizacji pracy instytucji, przyjętych przez nią rozwiązań organizacyjnych, jej lokalizacji, jak również klimatu społecznego instytucji. Z uwagi na znaczenie dla podejmowanych w tym artykule rozważań zostaną one omówione poniżej.

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze prowadzą działalność w ciągu całego roku kalendarzowego jako placówki, w których nie są przewidziane ferie szkolne. W Polsce obecnie działa 95 młodzieżowych ośrodków wychowawczych (stan na 15.09.2019). Nadrzędnym celem funkcjonowania tego typu jednostek jest eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego, umożliwienie uzyskania wiedzy i umiejętności niezbędnych do ukończenia szkoły (określonego etapu kształcenia), a przede wszystkim zapewnienie bezpiecznych warunków edukacji i wychowania oraz przygotowanie wychowanków do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi, a także do samodzielności życiowej.

Nieletni są umieszczani w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych na podstawie prawomocnego postanowienia sądu o zastosowaniu środka wychowawczego, mogą przebywać w tej instytucji do ukończenia 18 roku życia. Ustawodawca przewiduje możliwość przedłużenia pobytu nieletniego, po uzyskaniu pełnoletniości do ukończenia edukacji w roku szkolnym, w którym wychowanek pełnoletniość osiągnął. Kierowanie nieletnich do młodzieżowych ośrodków wychowawczych, oferujących odpowiednie kształcenie oraz terapię, odbywa się przez centralny system kierowania nieletnich do placówek. Jest to elektroniczny

system (baza danych), do której dostęp mają wszyscy uczestnicy procesu kierowania nieletnich do tego rodzaju jednostek. Istnieje on od 2004 roku. System kierowania nieletnich do placówek jest obsługiwany przez Wydział Resocjalizacji i Socjoterapii w Ośrodku Rozwoju Edukacji w Warszawie.

Struktura organizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych nie jest jednolita. W jej skład wchodzi: internat, szkoła (szkoły) oraz zespół diagnostyczno-terapeutyczny. Poszczególne instytucje oferują kształcenie na różnych jego etapach. Najczęściej są to szkoły podstawowe z odmiennym profilem klas, np. od klasy czwartej lub piątej, przed wprowadzeniem reformy edukacji w 2017 r. były to gimnazja oraz szkoły ponadgimnazjalne, z przewagą szkół zawodowych. Aktualnie w MOW-ach powoływane są szkoły branżowe. Wymieniony powyżej system kierowania nieletnich do placówek odgrywa również ważną rolę w planowaniu arkusza organizacyjnego szkół w instytucjach dla nieletnich z uwagi na zebranie wszelkich danych o skali zjawiska niedostosowania społecznego, strukturze wieku oraz poziomie edukacyjnym nieletnich. Prowadzenie takich metaanaliz zapobiega otwieraniu niepotrzebnych oddziałów klasowych w poszczególnych ośrodkach, a jednocześnie zapewnia pełną ofertę edukacyjną wszystkim wychowankom. Podstawę prawną funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych stanowi m.in. rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania.

Cel badań naukowych a resocjalizacyjna praktyka pedagogiczna

W badaniach pedagogicznych realizuje się wiele zamierzeń. Biorąc pod uwagę praktyczne ukierunkowanie współczesnej interdyscyplinarnej dyscypliny naukowej, jaką jest pedagogika, a szczególnie pedagogika resocjalizacyjna, wspomniane cele służą przede wszystkim podnoszeniu jakości pracy wychowawczej, opiekuńczej i terapeutycznej oraz analizie efektywności prowadzonych działań. Wśród nich najważniejsze to:

- wykrycie zależności istniejących między czynnikami oddziałującymi na sprawny przebieg procesów pedagogicznych a tymi zmianami, które pojawiają się pod wpływem różnych przyczyn, m.in. np. w wiedzy pedagogicznej; umiejętnościach jej praktycznego zastosowania; nawykach wychowawców/nauczycieli

do prawidłowej organizacji i realizacji procesów pedagogicznych; reprezentowanej przez wychowawców/nauczycieli postawie etycznej, zawodowej, społecznej;

- wykrycie warunków, w jakich upowszechnione w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych formy oraz metody pracy dają najlepsze rezultaty, które z nich są skuteczne, jaki jest poziom efektywności procesu resocjalizacji;
- wypracowanie nowych form i metod działania pedagogicznego, innowacji pedagogicznych, tzw. dobrych praktyk; poznanie mechanizmów i barier skutecznego, celowego działania;
- uogólnianie poglądów, ich weryfikacja, tworzenie teorii i praw naukowych (Goriszowski 2003: 30).

Przyjęty cel prowadzonych badań określa zatem tok postępowania badawczego oraz kolejne jego etapy: sformułowanie problemu głównego, kwestii szczegółowych, hipotez oraz wyłonienie zmiennych. Do zmiennych mających charakter właściwości nieobserwowalnych (właściwości ukrytych) dobiera się wskaźniki. Kategoriami wskaźników mogą być zachowania ludzkie, elementy informacji zawarte w wypowiedziach, elementy informacji związane z materialnymi nośnikami (wytworami, dokumentami), wskaźniki liczbowe (np. wyniki testów). Dobór wskaźników decyduje o wyborze metod badawczych i związanych z nimi odpowiednich narzędzi badawczych. Często praktyką jest dobór metod czy też konstruowanie własnych narzędzi, które poddawane są badaniom pilotażowym przed zasadniczym etapem badań (Palka 2003: 21).

Doprecyzowany, czytelny i przemyślany cel badań jest punktem wyjścia do dalszych czynności badawczych. W przypadku badań prowadzonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, możliwość realizacji określonego celu badań zależy od kilku istotnych czynników, które warto uwzględnić przed rozpoczęciem badań. Po pierwsze, ważny jest czas realizacji badania – ustalenie konkretnego okresu w roku szkolnym, w którym ma ono zostać wykonane. W młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, instytucjach resortowo podległych Ministerstwu Edukacji Narodowej, rytm pracy wyznacza kalendarz roku szkolnego. Przykładowo przyjmijmy, że badacz zaplanuje realizację swojego działania naukowego w tygodniu poprzedzającym rozpoczęcie ferii zimowych. Wychowankowie, których zdecydowana większość wyjeżdża do swoich domów rodzinnych, po wcześniejszym uzyskaniu zgody sądu na urlopowanie we wskazanym okresie, kilka dni przed wyjazdami przygotowują się, porządkują pomieszczenia grupowe, pakują się, a niektórzy z nich do ostatniej chwili przed wyjazdem oczekują na wspomnianą zgodę, co wiąże się z podwyższoną gotowością do przejawiania różnych, nierzadko skrajnych, stanów emocjonalnych. Prowadzenie badań w takich okolicznościach zdecydowanie wpływa na uzyskiwane wyniki,

niezależnie od ich celu i wskazanych problemów badawczych. Okresem krytycznym są również wakacje. W instytucjach resocjalizacyjnych dla nieletnich, które są, jak już wspomniano wcześniej, placówkami nieferyjnymi, sprawującymi całodobową opiekę nad swoimi podopiecznymi, w okresie wakacyjnym pozostają wychowankowie (najczęściej 10–15%), którzy z różnym względów nie mogą opuścić młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Zajęcia rozwijające zainteresowania dostosowane do potrzeb pozostających nieletnich są prowadzone w innym wymiarze. W tym czasie nad wychowankami opiekę sprawują specjaliści: psycholog, pedagog oraz pracownik socjalny. Dla prowadzonych w tym okresie badań istotne jest to, że stan wychowanków okresie wakacji ulega zmianom, tzn. zdarzają się sytuacje, że nieletni zostaje doprowadzony przez policję a jego urlop przerwany, cały czas przyjmowani są również nowi podopieczni.

Innym ważnym zagadnieniem z uwagi na cel planowanych działań jest poziom sprawności intelektualnej młodzieży niedostosowanej społecznie. Doniesienia badawcze poruszające problem niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży zwracają uwagę na wyraźnie obniżone możliwości poznawcze nieletnich (m.in. Nowak 2011; Opora 2009; Pitts 1999; Siemionow 2011; Urban 2000) w porównaniu do możliwości młodzieży właściwie przystosowanej. Wszystkie nauki zajmujące się badaniami rodziny i jej rolą socjalizacyjną wykazują poza wszelką wątpliwość, że stanowi ona pierwotne i zasadniczo znaczące środowisko socjalizacyjne człowieka. Pierwszoplanowa rola rodziny w nadawaniu, już od najwcześniejszych lat, kierunku prospołecznego lub przeciwnie – aspołecznego w rozwoju osobowości dzieci (Stanik 2013: 487) jest kluczowa także w procesie budowania potencjału intelektualnego. Niedostatek odpowiedniej stymulacji poznawczej, niskie kompetencje wychowawcze rodziców, brak pracy oraz wykształcenia rodziców – to tylko niektóre z ważnych czynników decydujących w środowisku rodzinnym o możliwościach realizacji różnych potrzeb rozwijającego się młodego człowieka. Można zatem przyjąć, że u większości wychowanków niski poziom funkcjonowania intelektualnego wynika z występujących w ich środowiskach rodzinnych czynników ryzyka, hamujących poznawczą aktywność nieletnich. Przeprowadzane badanie winno doprowadzić do uzyskania rzetelnych i prawdziwych danych, które staną się podstawą do formułowania wniosków istotnych dla praktyki pedagogicznej. Jakość odpowiedzi osób badanych w znacznym stopniu zależy od tego, jak zrozumieją instrukcję do realizowanych zadań oraz zawarte, np. w kwestionariuszu, pytania.

Dostosowanie narzędzi badawczych do poziomu sprawności intelektualnej nieletnich jest zatem kwestią kluczową. Czynnikiem sprzyjającym realizacji badań w grupie wychowanków jest również brak presji czasowej oraz indywidualna organizacja przebiegu badania. Udzielane wychowankom komunikaty i instrukcje powinny być krótkie i zrozumiałe dla podopiecznych. Osoby niedostosowane

społecznie są, często pomimo odmiennego pierwszego wrażenia są bardzo wrażliwe na punkcie tego, jakich słów używa się wobec nich. Ta wrażliwość, często wynika z licznych zniekształceń poznawczych oraz nieadaptacyjnych przekonań, które posiadają nieletni (Siemionow 2016). Jakkolwiek, wobec innych często nie przebijają w słowach lub potrafią przekroczyć granice w werbalnej komunikacji bezpośredniej, to sami z uwagą słuchają tego, co przekazują im inne osoby oraz w jaki sposób to czynią. Ze względu na podwyższony lęk i napięcie emocjonalne często interpretują zupełnie obojętne komunikaty jako zagrażające, uogólniają je i z pojedynczych słów budują sens całej wypowiedzi (Opora 2010: 79). Jakość interakcji między osobą prowadzącą badanie a wychowankami decyduje o przebiegu badania, a tym samym o danych zebranych do dalszej analizy. Można w tym miejscu postawić pytanie o to, czy, będąc pracownikiem pedagogicznym instytucji resocjalizacyjnej (wychowawcą, nauczycielem, psychologiem), łatwiej jest prowadzić badania, wpisując się wówczas w paradygmat tzw. badania w działaniu? Czy może uzyskane dane są bardziej rzetelne i obiektywne w sytuacji, gdy czynności badawcze realizuje osoba z zewnątrz, spoza instytucji?

Robert Opora (2010, 2015) wiele uwagi poświęca zagadnieniu relacji wychowawczej, pomiędzy resocjalizowanym a resocjalizującym, która jego zdaniem jest bardzo istotnym elementem warunkującym skuteczność podejmowanych działań resocjalizacyjnych. Odgrywa ona znaczącą rolę w ich procesie. Na różnych etapach pracy z nieletnim powinna się też zmieniać, tak aby była adekwatna i stymulowała jego aktywność (Opora 2010: 27). Nawiązanie odpowiedniej relacji pomiędzy osobą badającą a badanymi powinno zostać wsparte przez wychowawcę. Dzięki temu podopieczni będą bardziej otwarci, ich lęk przed nową sytuacją (badaniem) i negatywną oceną (co wyniknie z tego badania, kto to będzie czytał?) zostanie wyraźnie obniżony. Jakość relacji interpersonalnych pomiędzy kadrą pedagogiczną a podopiecznymi, stopniowo staje się zagadnieniem badawczym podejmowanym przez wielu autorów (m.in. Woźniak 2015; Kupiec: 2012; Deptuła 2019).

Grupa czynników mających związek z przebiegiem badań prowadzonych w instytucji resocjalizacyjnej jest tak liczna, że nie sposób omówić wszystkich. W przypadku każdej instytucji czynniki te mogą tworzyć określone kategorie, podgrupy, związane z jej specyfiką. Niektóre z nich wynikają z organizacji pracy instytucji, jej wielkości, położenia i otoczenia, infrastruktury lokalnej czy liczby przebywających w niej wychowanków. W dalszej części artykułu zwrócono uwagę na pojęcie zmiany w procesie resocjalizacji, a tym samym na konieczność analizy skuteczności działań edukacyjnych, opiekuńczych i terapeutycznych w środowisku instytucjonalnym, która jest obecnie ważnym obszarem badawczym, o nieco odmiennym ujęciu niż ewaluacja, której podlegają wszystkie instytucje podległe Ministerstwu Edukacji Narodowej. Podstawy prawne funkcjonowania

młodzieżowych ośrodków wychowawczych, w tym najnowsze z 2017 r. (Dz. U. poz. 1578 i poz. 1652; Dz. U. poz. 1591 i rozporządzenie zmieniające poz. 1643; Dz. U. poz. 1646) określają główne (ogólne) zadania MOW, takie jak: 1. kształcenie wychowanków (w tym: przygotowanie do wykonywania określonego zawodu); 2. organizację czasu wolnego i rozwój zainteresowań; 3. terapię i zajęcia specjalistyczne; 4. pracę z rodziną; 5. usamodzielnienie i przygotowanie do opuszczenia instytucji. Działania realizowane w ramach wskazanych zadań, w wymiarze indywidualnym oraz grupowym, mają prowadzić do zmiany funkcjonowania psychospołecznego nieletnich, tak aby po opuszczeniu MOW mogli wypełniać odpowiednie dla nich role społeczne i zawodowe, a przede wszystkim żyć samodzielnie w oparciu o obowiązujące normy.

Pojęcie zmiany w procesie resocjalizacji – perspektywa badawcza

Organizacje społeczne powszechnie nazywane instytucjami wyróżniają się wśród pozostałych tym, że prowadzi się w nich regularny i ściśle określony rodzaj działalności, a także tworzy odrębny świat (środowisko wychowawcze) wyznaczający określone ramy funkcjonowania jednostki (Wysocka 2008: 289). Instytucje wychowania resocjalizacyjnego, takie jak młodzieżowe ośrodki wychowawcze, wpisują się w nurt resocjalizacji otwartej na środowisko, co oznacza systematyczną i wzajemną wymianę ze środowiskiem (społecznym) poprzez realizację części zadań poza środowiskiem instytucji. Brak jest tu zatem jedności miejsca, akcji i czasu, co oznaczałoby, że cała aktywność życiowa podopiecznych odbywa się w ograniczonej przestrzeni życiowej. Proces resocjalizacji w instytucjach tego typu ma dość dynamiczny przebieg, ściśle uzależniony od potrzeb i deficytów wychowanków, uwzględnia przy tym wewnętrzne i zewnętrzne czynniki wpływające na jego przebieg. Funkcjonowanie młodzieżowych ośrodków wychowawczych w zmieniającej się rzeczywistości społecznej i ekonomicznej wymaga dostosowania form oraz metod pracy do celów wychowawczych, które są stawiane przed pracownikami placówek. Realizacja kierunków pracy wychowawczo-terapeutycznej z nieletnimi wymaga często od pracującej kadry modyfikacji swoich przyzwyczajzeń i praktyk pedagogicznych. Działający przez szereg lat w placówkach opiekuńczo-wychowawczych system propagował wyręczanie podopiecznych w codziennych zajęciach samoobsługowych, które były realizowane przez zatrudnianych pracowników obsługi. Podejście takie skutkowało nieznacznym przygotowaniem osób opuszczających placówki do życia społecznego, nie były one przyzwyczajone do wykonywania podstawowych czynności dnia codziennego (Zajęcka 2011: 118). Od kilku lat w pracy resocjalizacyjnej z nieletni-

mi wyraźnie zaznaczają się nowe kierunki, głównie dotyczące jak największego stopnia uspołecznienia wychowanków oraz ich samodzielności życiowej.

Problemem nurtującym zarówno praktyków, jak i teoretyków resocjalizacji nieletnich jest odpowiedź na pytanie: jakie czynniki determinują efektywność podejmowanych oddziaływań oraz jakie wskaźniki ją określają? Zmiana zachowania z antyspołecznego w prospołeczne zazwyczaj nie jest spowodowana swobodnym rozwojem jednostki, lecz umożliwia ją aktywny i zamierzony proces resocjalizacji, na który zdaniem Henryka Machela (1994) składa się ciąg działań powiązanych przyczynowo, ujętych całościowo, świadomie i celowo organizowanych w środowisku wychowawczym instytucji oraz środowisku otwartym. Jak zatem uchwycić zmianę w funkcjonowaniu nieletnich w wymiarze indywidualnym oraz szerszym, jako efektywność całego procesu resocjalizacji? Pojęcie efektywności w resocjalizacji oraz jej ewaluacja ze względu na niejasność i różnorodność przyjmowanych kryteriów sprawia wiele problemów, a przez kontrowersyjność budzi wiele wątpliwości. W związku z tym, aby określić i ocenić poziom efektywności pracy resocjalizacyjnej, zazwyczaj przyjmuje się pewne założenia (Opora 2015: 104–105). Wśród nich jednym z najczęściej stosowanych jest liczba dokonanych ucieczek z instytucji czy też liczba czynów naruszających regulamin młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

Niestety dane gromadzone przez praktyków często są niepełne, co sprawia poważną trudność badaczom w dostarczaniu jednoznacznych informacji na temat czynników decydujących o powodzeniu działań resocjalizacyjnych. Problem ten może się dodatkowo nasilać w sytuacji wprowadzania nowych zmian i reform przez Ministerstwo Edukacji, któremu podlegają młodzieżowe ośrodki wychowawcze. Badacze powinni kierować się szczególną uwagą i roztropnością wobec otrzymywanych danych. Poszukiwanie czynników decydujących o efektywności procesu resocjalizacji nie jest zatem zadaniem łatwym. Przede wszystkim dlatego, że nie da się ocenić skuteczności pojedynczych interwencji wychowawczych, poszukujemy określonej grupy (zestawu) czynników, które w danej rzeczywistości wychowawczej prowadzą do realizacji zamierzonych celów.

Opora (2015) wyodrębnia podstawowe elementy, które są źródłem problemów utrudniających udzielanie jednoznacznych odpowiedzi na temat czynników warunkujących efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych. Po pierwsze według wspomnianego autora w obszarze resocjalizacji obserwujemy deficyt badań eksperymentalnych. Planując badania mające na celu określenie efektywności procesu resocjalizacji w określonych warunkach wychowawczych instytucji, warto korzystać z metod eksperymentalnych, w których zazwyczaj mamy dwie grupy: kontrolną i eksperymentalną. Należy zwrócić szczególną uwagę na sposób i dokładność, z jaką zostały dopasowane porównywane grupy oraz na to czy ist-

nieją niezależne zmienne, które mogłyby wyjaśnić zaistniały efekt podjętych oddziaływań resocjalizacyjnych (Opora 2015: 127).

O ile celowy i losowy dobór osób badanych (wychowanków) do grupy nie budzi wątpliwości, ponieważ będzie on związany z celem (celami) badań, może pojawić się inna potencjalna trudność. Chcąc dokonać analizy efektywności procesu resocjalizacji w konkretnej instytucji, która posiada określone zasoby kadrowe, materialne i realizuje wybrane programy, zajęcia (często o charakterze autorskim), wyraźną trudnością może stać się dobranie grupy kontrolnej. W tej samej instytucji resocjalizacyjnej będzie to możliwe tylko wtedy, kiedy badamy skuteczność konkretnych programów czy też działań, przy założeniu, że tylko część podopiecznych bierze w nich udział. Z reguły jest tak, że wszyscy wychowankowie uczestniczą w różnych programach, tylko oczywiście jest to rozłożone w czasie. Dobranie grupy kontrolnej z innej instytucji resocjalizacyjnej powoduje wysokie prawdopodobieństwo zaistnienia odmiennych czynników, które będą decydowały o tzw. sukcesie resocjalizacyjnym. Rekrutacja osób badanych do grupy kontrolnej spośród młodzieży ze szkół ogólnodostępnych (bez symptomów niedostosowania społecznego) nie w pełni umożliwia porównywanie uzyskanych przez obydwie grupy wyników, m.in. z uwagi na obniżone możliwości poznawcze nieletnich, ujawniane przez nich zaburzenia zachowania i emocji czy nieprawidłowo kształtującą się osobowość. Aby uchwycić zmianę w funkcjonowaniu wychowanków, np. zmianę samooceny, obniżenie poziomu agresji werbalnej, potrzebne są badania co najmniej z dwukrotnym pomiarem, są to badania wymagające czasu kilku lub nawet kilkunastu miesięcy. W ciągu roku szkolnego młodzieżowe ośrodki wychowawcze wymieniają średnio nawet do 50% liczby wychowanków (Siemionow: 2011), a więc tego typu badaniom towarzyszy utrata osób badanych w trakcie trwania tego działania.

Kolejny z elementów będący źródłem problemów przy badaniach efektywności procesu resocjalizacji wskazywanych przez R. Oporę wiąże się z interpretacją efektu resocjalizacyjnego. Najczęściej sukces działań podejmowanych w procesie resocjalizacji nieletnich oceniany jest w kategorii braku powrotu do przestępstwa (także już w wieku dorosłym). Pojawia się natomiast pytanie, w jaki sposób możemy zmierzyć powracanie do przestępstwa. Najczęściej posługujemy się tu krajowymi rejestrami karnymi lub kwestionariuszami samooceny. Krajowe rejestry karne cechują się łatwiejszym dostępem do danych, natomiast można je w dwojaki sposób interpretować: po pierwsze jest to dość wiarygodny sposób pomiaru zachowania sprawcy, po drugie w pewnym stopniu są wskaźnikiem wykrywalności przestępstw przez powołane do tego służby. W związku z tym istnieje niebezpieczeństwo, że im niższa wykrywalność przestępstw, tym wyższe będą wskaźniki efektywności resocjalizacyjnej (Opora 2015: 129–130). Można zatem stwierdzić, że w przypadku nieletnich powrót do przestępstwa jest ważną, ale odmienną kate-

gorią skuteczności prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych. Wśród tych wskaźników skuteczności pracy resocjalizacyjnej można wymienić: ukończenie danego etapu edukacyjnego, poprawę wyników w nauce, brak naruszania regulaminu instytucji, terminowe powroty z udzielanych urlopów i przepustek oraz wiele innych. Podejmowane badania w obszarze resocjalizacji powinny opierać się zatem na modelach wielowymiarowych, uwzględniających różne zmienne niezależne. Dlatego dotychczasowe, powszechnie stosowane metody testowania hipotez mogą być nienajlepszym sposobem rozumienia procesu resocjalizacji nieletnich, który wymaga zdecydowanie bardziej opisowej eksploracji oraz wykorzystania różnych metod, jak również odmiennych punktów widzenia (Opora: 2015).

Podsumowanie

Resocjalizacja instytucjonalna wymaga współdziałania i powiązania podmiotów oddziałujących na dzieci i młodzież niedostosowaną społecznie zarówno tych zewnętrznych, jak i wewnętrznych, wzajemnej ich integracji, w tym także objęcia oddziaływaniami wychowawczymi rodzin nieletnich. Mamy zatem do czynienia z bardzo szerokim spektrum oraz różną wagą czynników decydujących o powodzeniu procesu resocjalizacji. Badania naukowe prowadzone w środowiskach wychowawczych instytucji resocjalizacyjnych dla nieletnich przybliżają nas do określenia kluczowych w omawianym procesie czynników, a także do tworzenia nowych modeli oddziaływań wychowawczych dostosowanych do potrzeb młodego człowieka. Z uwagi na znaczny stopień dynamiki zmian w szeroko rozumianej rzeczywistości społecznej, której częścią są także instytucje resocjalizacyjne dla nieletnich (młodzieżowe ośrodki wychowawcze), czynniki te również podlegają modyfikacji.

Trudność oceny procesu resocjalizacji nieletnich związana jest z brakiem wskaźników i standardów, w oparciu o które możliwe byłoby dokonywanie w sposób obiektywny analizy stopnia efektywności osiąganych wyników w pracy resocjalizacyjnej. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz. U. poz. 1872) określa standardy funkcjonowania i organizacji oraz w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. Z reguły uznaje się, że podstawową miarą efektywności procesu resocjalizacji nieletnich (readaptacji społecznej) jest eliminowanie wśród nich zachowań naruszających normy społeczne,

a więc unikanie przez wychowanków zachowań skutkujących powrotem do przestępstwa. Wśród innych wskaźników o charakterze jakościowym warto wskazać zmiany zachodzące w zachowaniu nieletnich, świadczące o zrozumieniu istoty podejmowanych wobec nich działań resocjalizacyjnych. Przedmiotem analiz mogą być zmiany zewnętrzne dostępne obserwacji, jak i zmiany o charakterze wewnętrznym związane m.in. z poziomem samooceny wychowanków czy też przekonaniem na temat własnej osoby jak i otaczającej ich rzeczywistości. Równie istotnym wskaźnikiem może być pomyślne ukończenie przez osoby objęte oddziaływaniem readaptacyjnym programu resocjalizacyjnego prowadzącego do zmiany w obszarze preferowanych przez nie postaw w kierunku postaw prospołecznych (Dobijański 2017: 87). Pojęcie zmiany powinno być dokładnie określone (poddane operacjonalizacji). Osiąganie wysokiej efektywności podejmowanych w procesie resocjalizacji działań wiąże się z systematycznym prowadzeniem badań naukowych. Wyniki oraz wnioski, które pojawiają się w ich następstwie, przyczyniają się do lepszego zarządzania instytucjami resocjalizacyjnymi dla nieletnich, analizy procesu wychowania w wymiarze tak indywidualnym, jak i grupowym. Ponadto, co ważne, sprzyjają poszukiwaniu i wdrażaniu tzw. dobrych praktyk, opartych na sprawdzonych wcześniej w pracy z nieletnimi działaniach, a przede wszystkim wpisują się w perspektywę *evidence based practice* obecną w naukach społecznych.

Bibliografia

- Bhattacharjee A. (2012), *Social science research: principles, methods and practices*, Text book collection, University of South Florida, http://scholarcommons.usf.edu/oa_textbooks.
- Cullen F.T.; Johnson C.L. (2011), *Correctional Theory: Context and Consequences Edition Unstated Edition*, SAGE Publications, Inc; Edition Unstated edition.
- Deptuła M. (2019), *Odrzucenie rówieśnicze*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Dobijański M. (2017), *Teoretyczne i praktyczne aspekty pedagogiki resocjalizacyjnej w pracy z nieletnimi w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych*, Wydawnictwa Cyfrowe Marlab IT, Siedlce.
- Frąckowiak P. (2017), *Kapitał resocjalizacyjny zakładu poprawczego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Goriszowski W. (2003), *Badania pedagogiczne w zarysie*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa.
- Kalinowski M. (2007), *Struktura procesu resocjalizacji* [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kamiński A., Jezierska B., Kołodziejczak L. (2015), *Funkcjonowanie placówek socjalizacyjnych i resocjalizacyjnych w aspekcie organizacyjnym i metodycznym*, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław.
- Konaszewski K. (2016), *Tożsamość wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.

- Kranc M. (2018), *Metodyka procesu resocjalizacji w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wydawnictwo Naukowe „Impuls”, Kraków.
- Krohn M.D., Lane J. (2015), *The hand book of Juvenile delinquency and Juvenile justice* Willey Balckwell and Sons, Inc., UK.
- Kupiec H. (2012), *Rozwijanie kompetencji społecznych a klimat wychowawczy placówki resocjalizacyjnej*, Resocjalizacja Polska, 3, 383–398.
- Landenberger N.A., Lipsey M.W. (2005), *The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment*, *Journal of Experimental Criminology*, 1(4), 451–476, <http://dx.doi.org/10.1007/s11292-005-3541-7>.
- Lipsey M.W. (2009), *The Primary Factors that Characterize Effective Interventions with Juvenile Offenders: A Meta-Analytic Overview*, *Victims & Offenders*, 4:2, 124–147.
- Lipsey M.W., Chapman G.L., Landenberger N.A. (2001), *Cognitive-behavioral programs for offenders. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 578 (November), 144–157, <http://ann.sagepub.com/content/578/1/144.full.pdf+html>.
- Machel H. (1994), *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Malewski M. (2012), *Metodologia badań społecznych – ortodoksja i refleksyjność, Terazniejszość – Człowiek – Edukacja*, 4, 29–46.
- Miles J.N.V., Turner S., Steinberg P.S., Saunders J.M., Steele J.L., Davis L.M. (2014), *How Effective Is Correctional Education, and Where Do We Go From Here? The Results of a Comprehensive Evaluation*, RAND Corporation, Santa Monica, CA.
- Neuman W.L. (2000), *Social research methods. Qualitative and quantitative approaches: A Pearson Education Company*, Needham Heights MA, USA.
- Nowak B.M. (2011), *Rodzina w kryzysie: studium resocjalizacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Opora R. (2009), *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Opora R. (2010), *Resocjalizacja: wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Opora R. (2015), *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Palka S. (2003), *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Pitts J. (1999), *Working with young offenders*, British Association of Social Workers, Palgrave Macmillan Education [bm].
- Siemionow J. (2011), *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Siemionow J. (2016), *Zmiana przekonań utrudniających adaptację społeczną u wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Stanik J.M. (2013), *Psychologia sądowa: podstawy, badania, aplikacje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Stańkowski B. (2018), *Efektywność resocjalizacji w salezjańskich Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków.

- Śliwa S. (2013), *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Opole.
- Urban B. (2000), *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Urban B. (2010), *Spoleczne uwarunkowania badań pedagogicznych (na przykładzie badań z dziedziny pedagogiki resocjalizacyjnej [w:] S. Palka (red.), Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Woźniak W. (2015), *Znaczenie relacji interpersonalnych w procesie resocjalizacji wychowanków zakładów poprawczych*, *ides Et Ratio – Kwartalnik Naukowy*, 3, 219–226.
- Wysocka E. (2008), *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zajęcka B. (2011), *Rola młodzieżowych ośrodków wychowawczych w procesie resocjalizacji nieletnich*, *Rocznik Pedagogiczny*, 1.
- Żechowska B. (1985), *Wybrane metodologiczne wzory badań empirycznych w pedagogice*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.